

Marcu GABINSCHI
Institutul de Filologie Română
„Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
(Chişinău)

CZU: 811.163'0
ORCID:0000-0001-8481-5466
DOI: 10.5281/zenodo.3419336

CU PRIVIRE LA
„MECANISMUL CONTACTELOR”
CA FACTOR HOTĂRĂTOR AL
COMUNITĂȚII LIMBILOR BALCANICE

**On the “mechanism of contacts” as a first cause
of the community of the Balkan languages**

Abstract: The paper presents objections against the version of the Balkan infinitive loss allegedly manifesting a general tendency towards its disappearing because of the very „mechanism of contacts” between languages or, as it is called in transformational terms, because of its absence in elementary nuclear structures. The adduced facts show that it is just the infinitive, which appears ad hoc instead of personal verbal forms, included in nuclear structures, thus facilitating the contacts between people not quite familiar with one another’s languages. On the contrary, the Balkan type replacing of the infinitive is the transmission of a structure into a language from another one in which it has existed since long ago, being by no means created ad hoc by the mechanism of contacts, nor due to its not being a nuclear structure etc.

Keywords: contact, infinitive, loss, transformation, nuclear structure.

Rezumat: Articolul prezintă obiecții contra versiunii potrivit căreia înlăturarea infinitivului în Balcani ar manifesta tendința lui generală de a dispărea din cauza „mecanismului contactelor” dintre limbi ori, cum aceasta se numește în termeni transformaționaliști, în virtutea absenței lui în structurile elementare nucleare. Faptele aduse arată că anume infinitivul înlocuiește ad-hoc formele verbale personale, chiar în structurile nucleare, înlesnind în acest fel contactele dintre oamenii insuficient de familiarizați cu limba convorbitorilor. Și dimpotrivă, înlocuirea de tip balcanic a infinitivului este transmiterea unei structuri într-o limbă din alta în care ea există demult, nefiind deloc o creație ad-hoc, generată de mecanismul contactelor, de nonapartenența la structurile nucleare etc.

Cuvinte-cheie: contact, infinitiv, transformare, structură nucleară.

A fost o scăpare a noastră aceea că, recent, abordând iarăși vechea problemă a cauzelor înlocuirii infinitivului în limbile balcanice, anume aducând exemple a două fenomene glotice de sens reciproc opus, n-am tras concluzia convenită din ceea ce ar releva tocmai confruntarea nemijlocită a acestora.

Era vorba de două feluri de a vorbi în limbile nematerne, cum e, în primul caz, vorbirea rusă a moldovenilor și pe urmă, vorbirea germanilor și a altora în limba italiană, a altora în limbile spaniolă, germană ș. a. Această confruntare pe care o facem mai jos e

de natură să mai verse lumină în discuția despre aceea dacă înlocuirea infinitivului în regiunea Balcanilor se datorește unuia sau altuia din cei doi factori. Se discută dacă hotărâtoare este o influență specifică locală, în ultima analiză cea a substratului autohton (părere bine cunoscută datorită lucrărilor lui F. Miklosich și G. Weigand) sau dacă e generată de însuși mecanismul contactelor dintre limbi. În acest ultim caz în Balcani s-ar observa doar o realizare concretă a unei tendințe glotice generale, părere cunoscută din lucrările mai recente ale lui I. Bacinschi ș.a.¹

Această ultimă idee, exprimată anume în noțiunile „mecanismului contactelor” de către V. Iu. Rozențveig, e examinată de noi, de exemplu, în Gabinschi 2017, p. 245-247. Iar în termenii gramaticii transformaționale ea circulă de acum de câteva decenii, urmând spusele unor somități ale lingvisticii. Astfel, ea a fost susținută de V. V. Ivanov care s-a asociat la tezele lui J. Kuryłowicz (vezi Ivanov 1976) despre infinitiv ca echivalent semantic al propoziției secundare și despre caracterul transformațional al infinitivului, el având un rang ierarhic înalt și de aceea ocupând o poziție periferică în sistem ș.a.m.d. În consecință, „transformările infinitivale se dovedesc a fi mai puțin clare în comparație cu acele transformări datorită cărora în construcțiile subordonate prin forma personală e exprimată modalitatea ca atare”. Aceasta „concordă bine cu datele limbilor balcanice și ale dialectelor sud-italiene” (p. 212), ceea ce ar mărturisi despre caracterul nu tocmai specific balcanic al înlocuirii infinitivului.

În sprijinul acestor idei V. V. Ivanov aduce mai departe faptele multor limbi, vechi și noi, foarte variate ca structură și ca genealogie, și ajunge la concluzia: „Posibilitatea dispariției infinitivului, implicată din punctul de vedere al gramaticii transformaționale prin lipsa infinitivului în structurile nucleare elementare și prin complexitatea relativă a deducerii acestor categorii în comparație cu altele verbale, poate duce la pierderea lui în cursul comunicării orale, ceea ce, pe semne, a și predeterminat situația din uniunea glotică balcanică” (p. 229 ș.a.m.d., tot în termenii regulilor transformaționale).

La aceasta facem mai întâi o precizare. Cele trei subdialecte sud-italiene (cel sudcalabrez și cel sudapulez și cel nord-sicilian) s-au format pe substrat grecesc, fiind deci sub raport lingvistic idiomuri balcanice (spre deosebire de alte părți ale Italiei, care și ele s-au găsit mult timp sub stăpânirea bizantină, dar n-au avut populație grecească și de aceea nu demonstrează trăsături balcanice în graiurile lor). Aici interesează apartenența balcanică în sens lingvistic, nu cel geografic (ca și, de exemplu, în cazul Republicii Moldova sau a Ciprului și al insulelor grecești). Deci, a releva înlocuirea infinitivului în cele trei subdialecte sud-italiene ca un pretins simptom al caracterului mai general, altul decât cel balcanic, al fenomenului nu e corect.

¹ Nu discutăm aici versiunea provenirii fenomenului din limba greacă, versiune dominantă în problemă, dar ale cărei locuri vulnerabile le-am relevat nu odată în lucrările noastre precedente.

Ca să nu supraîncărcăm expunerea cu multe fapte și date bibliografice cu care am mai operat nu odată, ne permitem să trimitem cititorul la bibliografia completă a lucrărilor noastre de până la 2012 vezi Gabinschi 2012, p. 344-358 și la Gabinschi, 2017, p. 267-278. Acolo lucrările referitoare la infinitivul balcanic pot să fie găsite ușor după titluri.

Mai departe se naște întrebarea următoare ce poate să fie pusă și în termenii gramaticii transformaționale, dar și fără ele. În însăși construcțiile sinonime ca, de ex., *El poate lucra* și *El poate să lucreze* se conțin mai multe elemente de sens (seme) decât în *El lucrează*. Adică, oricum s-ar exprima sintagma cu sema potențială, ea (construcția), este mai complicată decât sintagma din care această semă lipsește, indiferent de felul și de limba în care ea se exprimă. Se întâmplă că sensul lui „a putea” nici nu se exprimă printr-un cuvânt aparte, ci doar printr-un sufix, cf. echivalentele celor aduse mai sus: tur. *çalışabilir* și ung. *dolgozhat*. Dar în alte limbi se prea poate că s-ar găsi și alte feluri de a reda sensul infinitivului și a sinonimelor lui în diferite tipuri de sintagme, cf., de ex., sp. *Le veo venir* și *Le veo viniendo* (rom. *Îl văd venind* și *Îl văd că vine*) ș.a.

De prisos a mai spune că vorbitorii limbilor cu infinitivul în plină vigoare (cum e, de ex., una din SAE, adică Standard Average European, bunăoară cea rusă) nu simt nicio lipsă de claritate în întrebuițarea foarte variată a infinitivului în limbile lor. Iar cazurile de înlocuire a lui în vorbirea nematernă a alogloților le par, deși înțelese, totuși stranii – vezi mai jos exemple din vorbirea rusă a moldovenilor.

Tot aici e greu de trecut pe lângă o contradicție din explicarea fenomenului, contradicție ce bate la ochi în tratările lui prin metoda transformațională, deși observată cu mult înainte de apariția acesteia, dar pe care nici ea nu o poate elimina.

Se întreabă: odată ce infinitivul ca atare, prin însăși natura sa e predispus să fie înlăturat din limbile în genere, de ce atunci limbile romanice și slave îl înlătură numai în Balcani (inclusiv în aria vecină tot lingvistic balcanică – vezi mai sus despre Italia de Sud), el rămânând intact pe alte arii romanice și slave?² Și de ce același proces, în forma incipientă, are loc încă într-o limbă romanică, nimerită în circuitul balcanic relativ târziu? E vorba de limba sefardă (cercetată sub acest raport de noi) tocmai din Balcani spre completă deosebire de aceeași limbă din Maroc (ca și de strâns înrudita și reciproc inteligibilă spaniolă, în ciuda contactelor acesteia cu o mulțime de limbi din Europa, America și Asia). Întrebări analoge se pot pune despre alte idiomuri zise nebalcanice, cum sunt găgăuza, turca din Balcani și de sârba din Banat sau graiurile ungurești din Ardeal, aceste două ultime coîntrebuițându-se cu româna.

În favoarea părerii apărute de către V. V. Ivanov s-ar părea că pledează următorul factor lingvogeografic (îl menționează în p. 221, alături de faptele limbilor balcanice, dar fără interpretări ulterioare). În limba georgiană veche, forma în *-ad* a cazului directiv al masdarului a ieșit din cadrul sintaxei acestui caz, ajungând să se întrebuițeze în funcțiile tipologic obișnuite pentru infinitiv. Astfel, ea a ajuns să completească verbele modale și faziale, expresiile impersonal-predicative ș. a., dar și ceea ce e deosebit de relevant în acest caz, a putut să fie și subiect, adică, având rectiune verbală, a devenit infinitiv în

² Operăm în acest caz numai cu date absolut sigure. Pentru limbile numai balcanice albaneză și greacă putem invoca pierderea infinitivului în *me* în toscă (ale cărui relice se găsesc în număr suficient acolo) în condiții de bilingvism multiseclar cu greaca, iar pentru însăși greacă am adus nu odată fapte ce nu concordă cu explicarea dominantă a înlăturării infinitivului de acolo din cauze interne (de obicei, fonetice).

sensul strict al termenului³. Și totuși, mai târziu el a ieșit din uz. Georgiana contemporană nu are infinitiv. Deci, cazul pare a sprijini părerea despre tendința limbilor, independentă de localizare, spre eliminarea infinitivului ca element periferic din sistem, de rang ierarhic înalt ș. a. (vezi mai sus, după Ivanov 1976, p. 218). Dar aici credem că a intervenit acel factor că infinitivul vechi georgian în *-ad* n-a ajuns să distingă categoriile verbale, în primul rând diateza și, ceea ce se cheamă versiunea verbală (ceva ca obiectul indirect), din care cauză a rămas puțin apt de a exprima liber funcțiile infinitivale. Adică, a păstrat o trăsătură a numelui de acțiune, caracterizată printr-un dezavantaj în comparație cu infinitivul altor limbi. Acest dezavantaj al limbii materne îl constată un cunoscut cercetător și vorbitor al georgienei: „Limba georgiană nu are infinitiv; locul lui îl ocupă numele de acțiune postverbal (implicând toate dificultățile legate cu aceasta; anume în construirea de sintagme: în georgiana nouă numele de acțiune cere cazul genitiv, ceea ce creează o construcție greoaie)” (1967, p. 51-52). Deci, pe de o parte, infinitivul georgian vechi a fost morfologic defectuos⁴, iar pe de altă parte, lipsa infinitivului în georgiana nouă e percepută chiar de vorbitorii ei ca un neajuns al limbii proprii.

Alte considerații lingvogeografice ale lui V. V. Ivanov tot nu ilustrează vreo tendință glotică generală spre eliminarea infinitivului din limbi din cauza esenței lui ca atare. Astfel, nu e diagnostică aducerea în discuție a limbilor în care infinitivul nici nu a fost atestat deci, nu se știe că el a existat acolo, prin urmare nici n-a putut să dispară, ceea ce exclude din capul locului căutarea cauzelor unei asemenea dispariții. Așa sunt limbile menționate de V. V. Ivanov, eschimosă și aleută, diferite limbi tunguso-manciure ș. a. (p. 222). Tot puțin relevantă e apelarea la părerea ketologului V. V. Belimov despre caracterul nonobligatoriu al infinitivului în limbă (p. 221-222). Ar fi interesant cum s-ar putea aplica această teză, de exemplu, la limba rusă, la franceză, engleză ș.a.m.d. Cf. și apelarea la întrebuintarea infinitivului din diferite limbi în funcții predicative, de exemplu în cea prescriptivă (ca în rusă ș. a.), tot ca simptom pretins de instabilitate a infinitivului ca atare în limbă (p. 221). Toate aceste fapte (și altele asemănătoare) sunt foarte departe de a demonstra o asemenea instabilitate, fapt confirmabil ușor prin practica glotică a vorbitorilor multor limbi.

Pe acest fundal ajungem la confruntarea, pe care o considerăm diagnostică, a celor două feluri de vorbire în limbile nematerne menționate mai sus.

Primul caz e documentat la noi cel mai bine prin exemplele vorbirii pocite italienești a germanilor ocupanți ai nordului Italiei din 1943-1945 și a răspunsurilor italienilor date în același fel. De exemplu (vorbește neamțul), *Perché allora avere* (în loc de *avete*) *fango sulle scarpe?* „De ce atunci aveți glod pe pantofi” sau *Se voi dire* (în loc de *dite*)

³ Vezi amănunțit (Чхубианишвили 1972, p. 137-162 rezumatul rusesc).

⁴ Ca o paralelă parțială a acestei evoluții pot fi privite unele fenomene din latina târzie. Astfel, acolo tendințe de evoluție în infinitiv au manifestat sporadic supinul II (ca în *pudet dictu* sau *horret auditu* – vezi: (Stolz-Schmalz 1928, p. 602) ori genitivul gerunziului (ca în *quem occidendi non oportet* sau *orandi extra civitate egrediens* (Aalto 1953, p. 92), care, nedistingând diateza, nu au devenit forme stabile de infinitiv. Însă piedica principală pentru această evoluție a fost existența în latină, a infinitivului deja demult în uz.

dove partezani, noi subito lasciarvi (în loc de *vi lasceremo*). *Ma se nostro camerata ferito morire* (în loc de *muore*), *noi fucilare* (în loc *fucileremo*) tutti „Dacă spuneți unde sunt partizanii, imediat vă dăm drumul. Dar dacă tovarășul nostru rănit moare, vă împușcăm pe toți” – vezi aceste și mai multe alte exemple din italiană, dar și din spaniolă și germană în Gabinschi 2017, p. 247-249.

Germanii spun așa din cauza că nu știu să conjuge verbele italienești, deci își ușurează vorbirea punând în locul acestor forme infinitivul. În însăși germană verbele se conjugă, deci ei nu imită așa limba lor maternă. Adică asemenea infinitive substituind alte forme ale verbelor respective apar tocmai ad-hoc, generate de însuși mecanismul contactelor dintre limbi, și aceea independent de structura limbii proprii a vorbitorilor, ca și de aceea dacă forma substituită este nucleară sau un transform al ei.

Tot în op. cit. a noastră (p. 246-247) aducem (ceea ce am mai făcut de multe ori în lucrările precedente) exemple din vorbirea rusă a moldovenilor (structuri numai „transformate”, căci structuri nucleare de tipul celor pocite italienești n-am întâlnit în aceste situații) ca cele ce urmează (toate exemplele sunt din emisiuni). De ex., *Нaдо помочь молдаванам, чтобы они исправили эту трагедию*, sau *Дайте возможность тем крестьянам, чтоб они знали*, sau *Они хотят, чтобы услышали какие-то конкретные результаты* ș. a. tot acolo, vezi și Gabinschi 2012, p. 253 ș. a. În asemenea cazuri nu se creează ad-hoc prin însuși mecanismul contactelor nicio structură nouă inexistentă în vreuna din limbile contactante, ci se reproduce structura demult existentă în una din aceste limbi (cf. resp. rom. *să îndrepte, să știe, să audă*), anume o structură balcanică proprie diferitelor limbi din regiune⁵.

Din confruntarea făcută reiese că un mijloc de ușurare (resp. de simplificare) a vorbirii prin (exprimându-ne în termeni transformaționaliști) folosirea „structurii nucleare” este tocmai infinitivul, ales ad-hoc, fără să imite vreuna din limbile în contact. Și dimpotrivă, eliminarea infinitivului este imitarea structurii unei limbi (resp. a unor limbi) concrete, în care această structură s-a impus prin influență din afară cu sute de ani în urmă și există acolo de atunci deja în afara oricărui contact. În ultima analiză aici hotărăște imitarea structurii ce există în limba dătătoare demult în afara contactelor, fără să se datoreze anume mecanismului lor (fapt confirmat prin relativ recenta transmitere a aceleiași particularități, în forme incipiente, și idiomurilor neobalcanice, vezi mai sus).

Așadar, ținând cont de aceste fapte, nu putem accepta ideea, cum că infinitivul a fost înlocuit (total sau parțial) în limbile balcanice din cauza însăși a naturii sale, ceea ce a fost prezentat odată ca urmare a „mecanismului contactelor”, iar mai târziu, în termenii gramaticii transformaționale, ca ceva străin structurilor nucleare elementare ș.a.m.d. Faptele ne spun că înlocuirea infinitivului în Balcani își are sursa într-o limbă (resp. unele limbi) care a(u) transmis altora o particularitate specifică locală preexistentă, nu ceva ce ar fi apărut ad-hoc prin contactul dintre ele.

⁵ Ca să nu supraapreciem importanța tocmai a acestor fapte, trebuie să constatăm că ele nu sunt balcanismul cel mai frecvent din vorbirea rusă a moldovenilor. Mai des auzim confundarea lui „ubi” și „quo”, de ex., *Она легла в кровати* („ubi” pro „quo”, din vorbă) sau *Лифт на ремонт*, („quo” pro „ubi”, scris pe ușa ascensorului). Dar și aceasta este un exemplu de imitare a unei limbi de către alta, nu ceva apărut din însuși mecanismul contactelor.

Deși nu este primordial în cazul de față, trebuie semnalat că la claritate în problemele infinitivului nu contribuie alte câteva teze din articolul lui V. V. Ivanov. Astfel, acolo figurează (în versiunea lui S. I. Karțevschi) teza tradițională despre infinitiv ca un membru „nul”, complet nemarcat al sistemului verbal (p. 210). Afirmția e în mod evident greșită chiar în lumina datelor limbilor romanice, în care infinitivul (ca și în alte limbi, de exemplu în cele slave, în care distinge și aspectul) exprimă și diateza, iar la reflexiv și persoana și numărul subiectului acțiunii. Pentru a cuprinde printr-o definiție strictă noțiunea de infinitiv se cere o operație destul de complicată (vezi Gabinschi 2017, p. 149-152). Iar recunoscând existența conjugării subiecto-obiective, ca în limbile romanice sau în albaneza ghegă, putem constata schimbarea infinitivului și după alte categorii, ceea ce ar implica o mulțime de forme ale lui. Tot aici trebuie menționat că la claritate în problema infinitivului nu contribuie tradiționala denumire a lui ca o „categorie” (Ivanov 1976, *passim*) sau, după diferiți autori, prezentarea lui ca „nume de acțiune” (p. 916 ș.a.)⁶.

Referințe bibliografice:

1. AALTO, Pentti. *Studien zur Geschichte des Infinitivs im Griechischen* „Annales Academiae Scientiarum Fennicae”, Ser. B., 80/2 (1953), p. 1-107.
2. GABINSCHI, Marcu. *Lucrări alese de lingvistică română*. Chișinău, 2012.
3. GABINSCHI, Marcu. *Studii de limbă română*. Chișinău, 2017.
4. STOLZ-SCHMALZ. *Lateinische Grammatik*. München, 1928.
5. ГАБИНСКИЙ М. А., *Появление и утрата первичного албанского инфинитива*, Ленинград, 1970.
6. И. И. ИВАНОВ. К типологии инфинитива в балканских языках. В: „Славянское и балканское языкознание. Проблемы морфологии славянских и балканских языков”, Москва, 1976, с. 216-230.
7. А. С. ЧИКОБАВА. Грузинский язык. В: *Языки народов СССР. Иберийско - кавказские языки*. Москва, 1967, с. 22-61.
8. Д. З. ЧХУБИАНИШВИЛИ. *К вопросу об инфинитиве в древнегрузинском языке*. Тбилиси, 1972 (на груз. языке, рус. резюме на с. 137-162).

⁶ La p. 227 V. V. Ivanov (poate din greșeală) ne atribuie nouă cercetarea detaliată și demonstrarea caracterului arhaic al participiului albanez în *-m*, pe care noi doar îl menționăm, examinând problema apariției infinitivului de tipul *me ba* (originea și pierderea acestuia sunt examinate amănunțit în Gabinschi 1970, adus de V. V. Ivanov în p. 227, și e de regretat că dânsul nu reacționează în niciun fel la aceste teze ale noastre, asupra cărora noi și acum (ținând cont și de critica lor și de datele noastre de mai târziu) insistăm. Tot așa e de regretat că V. V. Ivanov, în ciuda diapazonului colosal al faptelor aduse de din diferite limbi, nu confruntă rarele limbi care au fiecare câte două infinitive, cum sunt, precum știm din literatură, pe de o parte hitita, bine cunoscută lui I. I. Ivanov, și, pe de altă parte, româna și albaneza cercetate de noi.